

شیوه نامه زنده گیری، انتقال
و رهاسازی پرندگان تیمار شده در زیستگاه طبیعی

معاونت محیط زیست طبیعی و تنوع زیستی سازمان حفاظت محیط زیست
با همکاری انجمن حفاظت پرندگان آوای بوم
تابستان ۱۴۰۴

کلیات و مقدمه

بازگرداندن پرندگان در اختیار سازمان به زیستگاه‌های طبیعی، یکی از اقدامات کلیدی در مدیریت گونه‌های پرندگان و ارتقای سلامت اکوسیستم‌ها به شمار می‌رود. در بسیاری از موارد، تلاش‌ها و منابع قابل توجهی برای امداد و درمان پرندگان آسیب دیده صرف می‌شود، اما در صورت رعایت نکردن دستورالعمل صحیح در مرحله نقل و انتقال و رهاسازی، این اقدامات می‌تواند بی‌ثمر باشد و منجر به تلفات ناخواسته پرندگان شود. از این رو، رعایت اصول علمی و استانداردهای لازم در فرایند رهاسازی، به ویژه انتخاب صحیح مکان و زمان رهاسازی، رعایت الزامات بهداشتی و ایمنی و کاهش عوامل استرس‌زا برای پرندگان، امری ضروری است.

این دستورالعمل به منظور به کارگیری الزامات مرتبط با زنده‌گیری، انتقال و رهاسازی پرندگان در اختیار سازمان در زیستگاه‌های طبیعی با رعایت ساز و کارها و ضوابط اداری و در چهارچوب قوانین و مقررات مربوطه تدوین شده است. لازم به تأکید است که این دستورالعمل صرفاً به مراحل انتقال و رهاسازی پرندگان در طبیعت اختصاص دارد و شامل مراحل درمان و توان‌بخشی پرندگان نمی‌شود.

ماده ۱: هدف

هدف از تدوین این دستورالعمل، تعیین اصول، ضوابط و الزامات مرتبط با رهاسازی پرندگان درمان شده در زیستگاه‌های طبیعی، به منظور ارتقای سطح موفقیت رهاسازی، کاهش تلفات، افزایش شانس بقا پرندگان در محیط طبیعی و حفظ و بهبود وضعیت جمعیت‌های گونه‌های پرندگان است. این دستورالعمل به منظور ایجاد رویه‌ای یکسان در میان کلیه ذی‌نفعان و نهادهای مسئول، از جمله محیط‌بانان، دامپزشکان حیات وحش، مراکز تیمار و سازمان‌های مردم‌نهاد، تدوین شده و رعایت مفاد آن برای تمامی ذی‌نفعان الزامی است.

ماده ۲: تعاریف

اصطلاحات و واژه‌های به کار رفته در این دستورالعمل به شرح زیر تعریف می‌شوند:

۱- مقید سازی پرنده: مقیدسازی پرنده به مجموعه اقداماتی گفته می‌شود که با هدف کنترل ایمن و موقت پرنده پس از زنده‌گیری انجام می‌شود؛ به گونه‌ای که از آسیب به پرنده و افراد جلوگیری شده و امکان انجام فعالیت‌های مورد نظر (از جمله معاینه یا انتقال) بدون وارد کردن استرس یا صدمه به پرنده فراهم شود.

۲- پرنده آماده رهاسازی: به پرنده‌ای اطلاق می‌شود که پس از طی مراحل درمان، سلامت کامل آن توسط دامپزشک حیات وحش تأیید شده و آماده بازگشت به طبیعت است.

۳- رهاسازی: فرآیند انتقال پرنده آماده رهاسازی از مرکز تیمار به زیستگاه طبیعی و آزاد سازی آن در محیط، به منظور بازگشت به چرخه طبیعی زندگی است.

۴- زیستگاه طبیعی: محیط یا محدوده‌ای از طبیعت است که ویژگی‌های اکولوژیک، اقلیمی و جغرافیایی آن برای بقا، تغذیه و زادآوری پرنده مناسب بوده و در محدوده پراکنش طبیعی گونه مورد نظر قرار داشته باشد.

۵- دامپزشک حیات وحش: دامپزشک متخصص دارای مجوز رسمی از مراجع ذیصلاح، با دانش و تجربه کافی در حوزه معاینه، تشخیص و درمان گونه‌های حیات وحش، به‌ویژه پرندگان است.

۶- مرکز تیمار: مکان مجاز و دارای امکانات و شرایط استاندارد است که به منظور درمان گونه‌های حیات وحش، به‌ویژه پرندگان، زیر نظر دامپزشک حیات وحش فعالیت می‌کند.

۷- محیط‌بان: مأمور یگان حفاظت سازمان حفاظت محیط زیست است که در حوزه حفاظت و پایش تنوع زیستی و مدیریت حیات وحش فعالیت می‌کند.

۸- سازمان‌های مردم‌نهاد (NGO): تشکلهای غیردولتی دارای مجوز رسمی، فعال در زمینه حفاظت از محیط‌زیست، آموزش و ترویج اصول حفاظت از طبیعت و حیات وحش هستند.

۹- پرنده آسیب دیده: پرنده‌ای که به دلیل ورود آسیب دیگر قادر به ادامه بقا در طبیعت نبوده و بدون کمک انسان، امکان تلف شدن آن در طبیعت باشد.

ماده ۳: الزامات و نحوه انتقال پرنده آسیب‌دیده به مرکز درمانی

۱- پس از مشاهده پرنده آسیب‌دیده در طبیعت، در اولین فرصت باید نسبت به زنده‌گیری آن اقدام شود. زنده‌گیری باید با کمترین میزان استرس و آسیب به پرنده و با رعایت نکات ایمنی انجام شود.

۲- در زمان نزدیک شدن به پرنده آسیب‌دیده، باید از حرکات سریع، ایجاد سر و صدا، تماس چشمی مستقیم و حرکات ناگهانی خودداری شود. توصیه می‌شود زنده‌گیری پرنده توسط فرد آموزش دیده در زمینه مرتبط با این موضوع انجام شود.

۳- برای مقید سازی پرنده، باید به موارد زیر توجه شود:

- در صورت امکان، از یک پارچه تمیز و نرم (مانند حوله نخی) برای محدود کردن حرکات بال و بدن پرنده استفاده شود، به نحوی که بال‌ها در کنار بدن جمع شده و سر پرنده آزاد باشد.
- در زمان مقید سازی، باید دقت شود که هیچ فشار اضافی بر قفسه سینه پرنده وارد نشود، زیرا پرندگان سیستم تنفسی حساسی دارند و اعمال فشار می‌تواند موجب خفگی یا آسیب جدی شود.
- در مورد پرندگان شکاری یا پرندگان بزرگ جثه، استفاده از دستکش چرمی ضخیم برای جلوگیری از آسیب به فرد مقید کننده توصیه می‌شود.
- مقید سازی پرنده باید به حداقل زمان ممکن محدود شود. بلافاصله پس از مقید سازی، پرنده باید به آرامی درون جعبه یا کارتن حمل قرار گیرد و مقید سازی خاتمه یابد.

۵- پرنده آسیب دیده باید در جعبه یا کارتن مناسب (از جنس چوبی یا مقوایی مقاوم، بدون نور مستقیم و با حداقل دو سوراخ برای تهویه، با امکان نشستن راحت پرنده، بدون فضای کافی برای باز کردن کامل بال‌ها و پرش) قرار گیرد. از به کارگیری قفس‌های معمولی، جعبه‌های فلزی یا جعبه‌هایی با سوراخ‌های بزرگ که می‌توانند موجب اضطراب پرنده شوند، خودداری شود.

۶- در زمان حمل پرنده آسیب دیده، جعبه باید در محلی صاف، بدون زاویه و دارای تهویه مناسب در خودرو قرار گیرد. از قرار دادن جعبه در صندوق عقب یا محل‌های فاقد تهویه خودداری شود.

۷- در هنگام حمل پرنده، باید از هرگونه تغذیه یا آب دادن به پرنده خودداری شود، مگر در شرایطی که توسط دامپزشک حیات وحش توصیه شده باشد. به ویژه در مورد پرندگان بی‌حال یا کم‌جان، ریختن آب یا غذا به دهان پرنده توسط افراد غیرمتخصص به طور جدی ممنوع است؛ این کار می‌تواند منجر به ورود مایعات یا غذا به مجرای تنفسی و مرگ پرنده شود.

۸- در صورتی که پرنده هنگام زنده‌گیری خیس شده باشد، باید بلافاصله با یک حوله تمیز و خشک، به آرامی خشک شود. در شرایط گرم‌زدگی، می‌توان با استفاده از اسپری و مقدار کمی آب، بدن پرنده را خنک کرد.

۹- از تماس چشمی مستقیم با پرنده در طول حمل و نقل خودداری شود. این نکته باید به تمامی افراد همراه نیز گفته شود.

۱۰- پس از زنده‌گیری، پرنده باید در سریع‌ترین زمان ممکن به مرکز درمانی مجاز تحت نظر دامپزشک حیات وحش منتقل شود. هرگونه تأخیر در این فرایند می‌تواند خطر مرگ پرنده را افزایش دهد.

ماده ۴: الزامات و اقدامات پیش از انتقال پرنده به محل رهاسازی

۱- پیش از برنامه‌ریزی برای انتقال پرنده به محل رهاسازی، باید از سلامت کامل پرنده اطمینان حاصل شود. تأیید سلامت پرنده صرفاً توسط دامپزشک حیات وحش مجاز است و بدون تأیید دامپزشک، رهاسازی پرنده ممنوع است.

۲- پیش از انتخاب محل رهاسازی، لازم است نظر کارشناسان و متخصصان پرندگان اخذ و بررسی شود. محل انتخاب شده باید دارای شاخص‌های زیستگاهی مناسب برای گونه پرنده بوده و در محدوده پراکنش طبیعی آن قرار داشته باشد.

۳- در صورتی که امکان پذیر باشد، پرنده باید در همان محدوده‌ای که زنده‌گیری شده یا آسیب دیده است، رهاسازی شود. شانس بقاء پرنده آماده رهاسازی در این حالت بالاتر است.

۴- با توجه به وضعیت مهاجرتی بسیاری از پرندگان در ایران، زمان رهاسازی باید به گونه‌ای انتخاب شود که گونه مورد نظر در آن مقطع زمانی در زیستگاه مربوطه حضور داشته باشد. رهاسازی پرنده در زمان نامناسب سال، به دلیل عدم حضور یا شرایط نامساعد زیستگاه، می‌تواند منجر به تلف شدن پرنده شود.

۵- زمان رهاسازی باید با اوج فعالیت روزانه پرنده همخوانی داشته باشد. به عنوان نمونه:

- پرندگان شکاری بزرگ جثه‌ی روزفعال (مانند عقاب، سارگپه و ...) باید در ساعات میانی صبح و نزدیک به ظهر رهاسازی شوند.
- پرندگان شکاری کوچک (مانند قرقی، دلیجه و ...) باید پیش از طلوع آفتاب یا در دقایق اولیه طلوع آفتاب رهاسازی شوند تا از تداخل با پرندگان شکاری بزرگ که با ترمال پرواز می‌کنند، جلوگیری شده و از درگیری آن‌ها با هم پیشگیری شود.
- جغدها باید در ساعات ابتدایی شب و پس از کاهش فعالیت پرندگان روزفعال رهاسازی شوند.

- پرندگان آبی (مانند مرغابی‌ها) باید در حوالی طلوع آفتاب رهاسازی شوند.

۶- در صورت نابالغ بودن پرنده، رهاسازی باید در زمانی انجام شود که نابالغ‌های همان گونه به‌طور طبیعی از لانه در زیستگاه مورد نظر خارج می‌شوند.

۷- وضعیت آب و هوایی باید در روز رهاسازی و حداقل دو روز پس از آن مناسب باشد. از رهاسازی پرنده در روزهای بارانی، طوفانی یا با باد شدید خودداری شود.

۸- حداقل سه تا چهار ساعت قبل از انتقال، باید غذا و آب کافی در اختیار پرنده قرار گیرد. غذای انتخابی باید متناسب با گونه پرنده و به گونه‌ای باشد که به آسانی هضم شود. تغذیه پرنده در دقایق قبل از انتقال یا حین انتقال ممنوع است.

۹- محل رهاسازی باید در فاصله‌ای ایمن از سکونتگاه‌های انسانی، جاده‌ها و اتوبان‌ها، تأسیسات صنعتی، توربین‌های بادی و محل‌های دفع زباله انتخاب شود.

۱۰- رهاسازی پرندگان باید به صورت انفرادی انجام شود. از رهاسازی همزمان چندین پرنده در یک محل، حتی در مورد پرندگانی که از یک گونه هستند، خودداری شود.

۱۱- برای حمل و انتقال پرنده به محل رهاسازی، باید از جعبه یا کارتن‌های استاندارد با مشخصات زیر استفاده شود:

- جعبه یا کارتن باید با جنس مناسب (چوبی یا مقوایی مقاوم) باشد. استفاده از جعبه‌های فلزی، کارتن‌پلاست و پلاستیکی مجاز نیست.
- ابعاد و نحوه طراحی جعبه حمل پرنده باید به گونه‌ای انتخاب شود که پرنده در وضعیت پایدار و ایمن قرار گیرد، بتواند در آن به راحتی بنشیند، اما فضای کافی برای بازکردن کامل بال‌ها و پرش در اختیار نداشته باشد.
- کف جعبه باید به گونه‌ای پوشش داده شود که از لیز خوردن پرنده جلوگیری شود. استفاده از چوب گرد، موکت یا چمن مصنوعی در کف جعبه توصیه می‌شود.
- برای تأمین تهویه مناسب، ایجاد دو سوراخ کوچک در قسمت پایینی دیواره جعبه کفایت می‌کند. از ایجاد سوراخ‌های متعدد یا بزرگ در جعبه خودداری شود. محل سوراخ‌ها نباید به گونه‌ای باشد که نور مستقیم به داخل جعبه وارد شده یا احتمال گیر کردن سر پرنده در سوراخ وجود داشته باشد.

۱۲- در صورتی که پرنده به هر دلیلی خیس شده باشد، باید بلافاصله با استفاده از حوله‌ای تمیز و خشک، خشک شود. خیس بودن پرنده می‌تواند منجر به افت دما و مرگ آن شود. در صورت بروز گرم‌زدگی، می‌توان با اسپری مقدار کمی آب به خنک کردن بدن پرنده کمک کرد.

ماده ۵: الزامات و نحوه انتقال پرنده به محل رهاسازی

۱- در هنگام حمل و نقل پرنده به محل رهاسازی باید دمای بدن پرنده به دقت کنترل شود. از قرار دادن جعبه پرنده در مکان‌های گرم (مانند زیر تابش مستقیم آفتاب یا محیط‌های گرم خودرو) یا محیط‌های سرد و فاقد تهویه مناسب خودداری شود. پرندگان به دلیل تفاوت دمای بدن با انسان و حساسیت به دما، در برابر تغییرات دمایی آسیب‌پذیر هستند. از پیچاندن پرنده در حوله یا پارچه پرهیز شود، این کار می‌تواند منجر به اختلال در تنظیم دمای بدن پرنده شده و احتمال مرگ را افزایش دهد.

۲- در صورت مشاهده علائمی مانند بی‌حالی، تنفس سریع، بال‌بال زدن شدید در جعبه یا آویزان نگه داشتن بال‌ها، باید بلافاصله خودرو متوقف و وضعیت جعبه، شرایط محیط، تهویه و سلامت پرنده بررسی شود. در این شرایط، رعایت سکوت کامل و جلوگیری از تجمع افراد در اطراف جعبه الزامی است.

۳- در زمان حمل، از تماس چشمی مستقیم با پرنده خودداری شود. تماس چشمی باعث افزایش استرس پرنده می‌شود. این نکته باید به کلیه افراد همراه نیز یادآوری شود.

۴- در زمان حمل جعبه در خودرو، جعبه باید در محلی صاف و ثابت قرار داده شود و از تکان خوردن آن جلوگیری شود. قرار دادن جعبه در بخش‌های فاقد تهویه خودرو، از جمله صندوق عقب، ممنوع است.

۵- از پخش موسیقی با صدای بلند و مکالمات با صدای زیاد در خودرو خودداری شود. بهتر است پرنده تنها در یک خودرو حمل شود و سایر افراد همراه در خودروهای جداگانه حضور داشته باشند.

۶- در صورت اجبار به طی مسافت طولانی (بیش از ۲ الی ۳ ساعت) برای انتقال پرنده به محل رهاسازی، ضروری است قبل از رهاسازی، پرنده به مدت یک الی چند روز در مکانی مناسب، نزدیک به محل رهاسازی، تحت نظر دامپزشک حیات وحش نگهداری شود تا از کاهش استرس و بازگشت به شرایط طبیعی اطمینان حاصل شود.

۷- در صورت حمل بیش از یک پرنده، هر پرنده باید در جعبه‌ای جداگانه قرار گیرد. در صورت محدودیت امکانات، تنها پرندگانی که از یک گونه هستند می‌توانند در یک جعبه قرار گیرند. از قرار دادن پرندگان متعلق به گونه‌های مختلف در یک جعبه خودداری شود. لازم به تأکید است که برخی پرندگان، از جمله جغدها، ممکن است حتی به حضور پرندگان هم‌گونه خود واکنش نشان دهند و استرس بگیرند.

ماده ۶: الزامات و نحوه رهاسازی پرنده در زیستگاه طبیعی

۱- در زمان رهاسازی، باید از تجمع افراد در اطراف محل رهاسازی جلوگیری شود. تنها افراد ضروری، آن هم با رعایت فاصله حداقل ۱۵ متر از جعبه، مجاز به حضور هستند. افراد حاضر باید در سمت مخالف در خروجی جعبه مستقر شده و سکوت کامل را رعایت کنند.

- ۲- افراد حاضر در زمان رهاسازی باید از پوشیدن لباس‌هایی با رنگ‌های تند و روشن (مانند قرمز و نارنجی) خودداری کنند. همچنین باید از پوشیدن لباس‌هایی با تصاویر حیوانات یا پرندگان دیگر نیز پرهیز شود.
- ۳- برای رهاسازی، جعبه باید به آرامی در محل از پیش تعیین شده قرار گیرد. سپس در آن باز شده و افراد بدون هرگونه مداخله یا تماس مستقیم با پرنده، از محل فاصله بگیرند تا پرنده بتواند به‌طور طبیعی و با اختیار خود جعبه را ترک کند.
- ۴- به هیچ عنوان نباید پرنده را با دست یا ابزار از جعبه خارج کرده یا آن را به هوا پرتاب کرد.
- ۵- در مورد برخی گونه‌های خاص، مانند بادخورک‌ها، باید پرنده روی دست نگه داشته شود و با خم کردن دست به پرنده اجازه داد که پرواز کند.
- ۶- پرندگان، به‌ویژه جغدها، ممکن است پس از خروج از جعبه برای مدتی طولانی (حتی تا یک ساعت) در نزدیکی جعبه باقی بمانند و محیط اطراف را بررسی کنند. در این شرایط، نباید به پرنده نزدیک شد یا با حرکات و صداها آن را مجبور به پرواز کرد.
- ۷- در صورت حضور علاقه‌مندان، عکاسان یا خبرنگاران، باید به آنان تذکر داده شود که رعایت سکوت و فاصله مناسب از محل رهاسازی الزامی است و هرگونه حرکت یا صدایی که موجب استرس پرنده شود، ممنوع است.

قدردانی

بدین‌وسیله از خانم یاسمین یوسفی و آقایان محمدعلی آقاابراهیمی و ایمان ابراهیمی برای نگارش این دستورالعمل، دکتر علی برهانی‌کیا و خانم نسترن ربیع‌پور برای بازخوانی و ویرایش محتوایی و خانم فاطمه کاظمی برای تنظیم و نهایی‌سازی آن، صمیمانه قدردانی می‌شود.